

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ТИЛ ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL SCIENCE

Рыскулова Г.У.

БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООДОГУ МАКАЛ-ЛАКАПТАРДЫН ОРДУ

Рыскулова Г.У.

РОЛЬ ПОСЛОВИЦ ПРИ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

G.U. Riskulova

THE ROLE OF PROVERBS IN THE UPBRINGING OF CHILDREN

УДК: 372.46/801

Кыргыз эли басып өткөн көп кылымдык тарыхый жолунда социалдык-турмуштук тажрыйбаларын учкул сөз түрүндө макал-лакаптары аркылуу бере алган. Макал-лакаптарында жаш муундарды тарбиялоодо адамдык жекече сапаттарды калыптандыруу, адеп-ахлактык, эмгектик, дене жана эстетикалык тарбиялар жөнүндөгү көз караштары туюндурулганы талашсыз.

Кыргыздын кылымдарды карыткан макал-лакаптарынын бүгүнкү күндө да тарбиялоо процессиндеги ролу өтө чоң экендигин изилдөө илимий эмгектин негизин түзөт. Макал-лакаптардын таалим-тарбиялык маанилерин чечмелөө менен, алардын кандай кырдаалдарда, кандай шарттарда, кандай абалга жараша пайдаланыла тургандыгын туура түшүнүү менен, туура пайдаланып, маанисин аңдап билүү башкы маселелерден.

Макалада таамай-так айтылган макал-лакаптар жаш муундарды тарбиялоодо сабырдуулукка, намыскөйлүккө, биримдикке, ынтымакка, мекенди сүйүүгө жана патриоттуулукка үндөп, ошол күндөн ушул күнгө чейин маанисин жоготпой пайдаланылып келе жаткандыгы тууралуу баяндалат.

Негизги сөздөр: макал-лакаптар, тарбиялоо, жаратылыш, адептүүлүк, үй-бүлө тарбиясы, эмгекке үйрөтүү, элдик педагогика, турмуштук тажрыйбалар.

Кыргызский народ на пути многовековой истории социально-жизненного опыта смог передать крылатые слова через пословицы и поговорки. В пословицах и поговорках неоспоримое понимание о воспитании молодого поколения, взгляды по воспитанию установившихся личных и физических человеческих качеств, этики, эстетики и труда.

На сегодняшний день кыргызские пословицы и поговорки существовавшие на протяжении многих веков имеют большую роль в процессе воспитания. Пословицы и поговорки с обучающим смысловым толкованием, их главная задача правильно использовать, с правильным пониманием использовать их в каких обстоятельствах и при каких условиях.

В статье рассказывается о пословицах и поговорках которые при воспитании молодых поколений призывали к аккуратности, терпеливости, чести и достоинстве, единстве, дружбе, любви к Родине и к патриотизму, так же о том, что с того времени и до сегодняшнего дня не потеряли смысл использования.

Ключевые слова: пословицы, воспитание, природа, воспитанность, семейное воспитание, трудовое обучение, народная педагогика, жизненные опыты.

The Kyrgyz people in the way of the long history of social and life experience could pass through the catchwords and proverbs. In Proverbs and conclusive understanding of the young generation, the views on education to establish personal and physical human qualities ethics- aesthetics and safety.

Today Kyrgyz proverbs existed for many centuries, have a greater role in the process of education. Proverbs and sayings with learning semantic interpretation, their main task is to correctly use, with the correct understanding of their use in what circumstances and under what conditions.

The article tells about the proverbs and sayings that in the upbringing of the younger generation calling for accuracy, patience, honor and dignity, unity, friendship, love of country and patriotism, as well that from that time until today, have not lost the meaning of the use of.

Key words: proverb, education, nature, education, family education, job training, folk pedagogy, life experiences.

Ар бир элдин же улуттун кылымдардан келе жаткан, калыптанган дүйнө тааным, кабыл алуусу болуп, ошого карата руханий асыл мурастары жаралып келген. Улуттук колориттин белгисин ала жүргөн рухий дөөлөттөрүбүздү эпостордон, жомоктордон, табышмактардан, макал-лакаптардан көрүүгө болот. Дүйнө жүзүндөгү бардык элдердин чыгармаларында, макал-лакаптарында, жомокторунда мазмундук, структуралык жагынан окшоштуктар көп эле учурашы мүмкүн, бирок канчалык окшоштук жагын көрө алганыбыз менен улуттук колоритти чагылдырган өзгөчөлүгүн байкай алабыз. Кыргыз элинин жашоо турмушунда оозеки чыгармалардын өзгөчө орду бар болгон. Бизге келип жеткен оозеки чыгармалары аркылуу кылымдардан бери келе жаткан элдин рухий жана материалдык маданияты, каада-салты, ырым-жырымдары менен таанышсак, ошол эле учурда элдин мурунтан келе жаткан улуттук пайдубалын түшүнөбүз. Эл менен бирге жашап, жашоо турмушунун ар кырын чагылдырып келген оозеки чыгармаларынын ичинен макал-лакаптарды өзгөчө белгилеп өтсөк болот. Макал-

лакаптардын пайда болушу көптөгөн мезгилдердин ичинде калыптанып, мазмунунда турмуштук тажрыйба, кайсы бир болуп өткөн окуя кыскача айтылып, уккан адамга өзгөчө таасир этүүчү күчкө ээ. Макал-лакаптардын жаралышы, калыптанышы белгисиз болгондой, алардын автору ким экени да белгисиз. Аталган макаладагы изилдөөбүз кыргыз элинин кылымдап келе жаткан тарыхында эл менен бирге жашап, турмуш окуяларын, тажрыйбаларын боюна сиңирип, муундан-муунга мурас болуп келе жаткан чакан текст түрүндөгү элдик макал-лакаптардын балдарды тарбиялоодогу ордун баалоо болуп саналат.

Макал-лакаптардын мазмунунан элдин башынан өткөн тарыхын, тигил же бул окуяларга болгон көз караштарын, турмуштук тажрыйбаларын, жеке инсандардын жашоодогу тагдырын, азап менен кайгыга толгон жалпы элдик трагедияларын, ата-бабалардан калган тарбиянын принциптерин, моралдык жүрүш-туруш эрежелерин, философиялык ой жүгүртүүлөрүн көрүүгө болот. Макал-лакаптар - фольклордук жанрдын негизги түрлөрүнүн бири. Филология илимдеринин кандидаты Токтош Танаев макал-лакаптарды иликтөөгө алган эмгегинде: “Макал-лакаптар элдик акылдын формуласы, анда жазылбаган, атайын кабыл алынбаган закондордун, принциптердин, эрежелердин элдик акылдан иштелген кодекси түбөлүккө орун алган”, - деген пикирин белгилеген. (2.18). Бүгүнкү күндө да макал-лакаптардын жашоо турмушубузда орду чоң. Техниканын гүлдөп турган доорунда адам баласы бардык жасоочу иштерин ага карата ылайыкташтырып алышкан. Мына ошого карата эл ичиндеги айтылып жүргөн макалдардын дегеле рухий көрөңгөлөрдүн эл оозунда пайдаланылышы азайып бараткандай. Көпчүлүк жаштар оозеки баарлашып сүйлөшкөнгө караганда өз алдынча болушуп, техникалык каражаттардын кызматын пайдаланышып, интернет, телевизор көрүүгө, радио угуу, жеңил-желпи оюндар менен алектенишет. Ата-бабадан калып келе жаткан рухий көрөңгөлөрдөн алыстап баратканыбыздан бүгүнкү күндө жаштар арасында ар кандай түшүнбөөчүлүктөр болууда. Бүгүнкү күндөгү жана келечек жаштарга рухий дөөлөттөрдүн, макалдардын канчалык баалуу экенин тарбия берүүдө жалпы коомчулук жалпы киришип катуу аракеттенип, алардын тарбиялык маани мазмунун түшүндүрүп, ата-бабалардын мурас болуп келе жаткан тажрыйбасын унутпообуз зарыл. Кылымдап жашап, эл оозунда айтылып келген макал-лакаптардын таалим-тарбиялык, эстетикалык мазмунун эске алганда, эртеңки келечектеги балдарды тарбиялоодогу да зор маанисин эске алышыбыз керек.

Макал-лакаптар кыска уйкаш сүйлөмдөрдөн туруп, ой толук, жыйынтыктуу берилет жана таасирдүү, терең түшүндүрүлгөн маанини бере алат. Мисалы; “Киши жаманы - кирип чыкканча билинет, өз жаманы өлгөнчө билинбейт”, “Калп айтып

пайда тапкандан, чын айтып зыян тапкан жакшы” ж.б. Алынган макалдарды карап көрсөк, экөөндө тең адам болуунун баркына карата айтылып, адептүү жана туура сүйлөп, чындыкты айтууга үндөйт. Бирок бул макалдардын качан пайда болгону, айткан автору белгисиз болгону менен, кайсыл коомдо айтылбасын макалдардын актуалдуулугу, андагы айтылган ойлордун таасирдүүлүгү жоголбойт. Мындан улам макал-лакаптардагы айтылган ойлордун түбү терең, качан болсо да кайсы коом, кайсыл кылым болбосун адам турмушунун кайсы бир жагдайына ылайык таамай айтылган болуп эсептелет. Алардын маанисин, мазмунун өзгөртө албайбыз. Макалдардын тереңинде катылган кайсы бир окуя, көрүнүш, факты чагылдырылып, бүтүндөй бир ой жатканын байкоого болот.

Мына ушул макал-лакаптардын балдарды тарбиялоодогу маанилүүгү жөнүндө педагог окумуштуулар да өз изилдөөлөрүн жүргүзүшкөн. М.Р. Рахимова макал-лакаптар жөнүндө: “Макалдар жана лакаптар элдин адам жөнүндө, адамдык жекече сапаттарды калыптандыруу жөнүндө, адеп-ахлактык, эмгектик, дене тарбиясы жана эстетикалык тарбия жөнүндөгү көз караштарын туюндуруучу ойлонулган сунуштардын бүтүндөй комплексин камтыйт”, - деп белгилеген. (3.39). Мындан улам макал-лакаптардын балдарды тарбиялоодогу Ата мекенди сүйүү, экологиялык, эстетикалык, дене тарбиялык, эмгекке тарбиялоо, адамдардын өз ара сыйлашуусу, достукка болгон мамилеси сыяктуу сезимдерин ойготуп, тарбиянын багыттарын түшүндүрүп, аны күнүмдүк турмушта колдоно билүүгө үйрөтүүдөгү маанилүү каражаттардан экендигин баса белгилеп айтууга болот. Табияттын түрдүү сырын билип, аны менен эриш-аркак жашоо кечиргени макалдардын мазмунунан көрүнүп турат. Демек, адам жаратылыштын бир бөлүгү экенине ата-бабаларыбыз башынан эле түшүнүп мамиле жасашып, кийинки урпактарына аны көздүн карегиндей сактоого, аяр мамиле жасоого үндөгөн таасирдүү ойлорун макалдарда калтырышкан. Адамдар ортосундагы түзүлүүчү достук мамиленин алгачкы пайдубалы өзүн курчап турган дүйнөдөн башталаарын белгилешип, ошо менен бирге эл жерди сүйүүгө, аны барктоого, сактоого үйрөтүшкөн.

Баланы жаштайынан адептүү болууга үй-бүлө тарбиясынан эле ата-эне үйрөтөт. Анткени баланын эң биринчи дүйнө таануусуна мээрим төгүп баккан энеси, жетелеп чоңойткон атасы чоң таасир тийгизет. Келечектин ээси болгон балдарды тарбиялоого кыргыз эли байыртадан эле маани беришип, өзгөчө мамиле жасашкан. Элибиздин балдарды тарбиялоого жасаган аракеттерин бүгүнкү күндө чыгармалардан окуп билсек, ошо менен катар эле элдик макал-лакаптардын мазмунунан да көп учуратабыз. Дээрлик макал-лакаптардын мазмундук маанисине көңүл бөлө турган болсок, алардын мааниси адам болууга, турмуштун ар кырдуу жагдайындагы болуучу

көрүнүштөргө карата туура аракеттерди жасоого багыт берген турмуштун компасы сыяктуу элестетсек болот. Жаттап алганга оңой, бирок мазмунунда терең философиялуу, көп ойду камтыган чакан тексттен турган макал-лакаптар, сүйлөө речине да кооздук киргизип, уккулуктуулугу жагынан да адамга таасир берип турат. Ата-бабаларыбыз ар бир сүйлөгөн сөзүндө макалдатып, алардын маанилери, сөздүн төркүнү жөнүндө дасторкон үстүндө сүйлөшүшүп, балдар аларга кулак салып кошо отурушуп, айтылган сөздөргө маани беришип, ага таасирленип чоңоюшкан. "Баланы жашынан, келинди башынан" деген макал балдарга кичинесинен эле тарбиянын зарыл экенин айгинелейт. "Бешиктеги баланын бек болорун ким билет", "Жакшы болуш аста-аста, жаман болуш бир азда", бул макалдардын маанисинде ата-энелердин балдарга болгон каалоо-тилектери, ой-максаттары жана алардан болгон терең ишеним-үмүттөрү тууралуу кыска-нуска баяндалат. "Алысты жакын кылган кыз, ачууну таттуу кылган туз" – макалдын терең маанисинде, кыргыздар улуу журттун келечеги, эртеңкиси үчүн жаңы үй-бүлө очогун курууда болочоктогу үй-бүлө мүчөсүнүн кандай элдин, кандай жердин баласы, ата-бабасы басып өткөн тарыхы жөнүндө кызыгышып, бири-бирине ойлору төп келишсе гана кудалашып "Жакшы тилек – жарым ырыс" дегендей жакшы ниет менен той башташкан. Бул болсо болочок төрөлө турган баланын таза кандуу, баатыр, эл уулу болушуна башынан эле көрүлгөн камкордугу болуп саналат. Жаңы курулган жаш үй-бүлөгө жалпы айыл көңүл бөлүп, алардын кийинки турмушу, болочок балдары жөнүндө улуулар кеп-кеңештерин беришип, жалпы бир айылдын, уруунун, элдин кызыкчылыгын көздөшкөн. "Уядан эмнени көрсөң, учканда ошону аласың" дегендей үй-бүлөдөн алган тарбия баланын кийинкисине негиз боло алган. Ошондой эле үй-бүлө тарбиясында балдарды жаштайынан эмгекчил, мээнеткеч болууга тарбиялоого карата айтылган макалдарга токтолсок: "Ак эмгектин наны таттуу, жалкоонун жаны таттуу", "Оро албаган орок тандайт, чаба албаган чалгы тандайт", "Кулча иштеп, бийче ич", "Жылганың бирөө үчүн болсо, үйрөнгөнүн өзүн үчүн", "Калпычынын казаны кайнабайт", "Кылып ичкен кыйын аш, кыдырып ичкен оңой аш", "Куш канатсыз, адам эмгексиз жашай албайт", "Эмгекчилдин аты калат, эселектин заты калат", "Эмгекчил адам эрикпейт", "Бакыт ачкычы - эмгекте" ж.б. Бул макалдар баланы эмгек менен гана адам боло турганын далилдеп турат. Кыргыз элинин турмушу көчмөн турмушка ылайыкташып, көпчүлүк убактысы мал багуу менен алектенишип, балдарды жаштайынан эмгекчил, мээнеткеч кылууга улуулар турмуштун өзүндө тарбиялашкан. Эмгек менен эл ар дайым көгөрүп, эмгек менен жашоосун улап, нечен кылымдык тажрыйбаларын жыйнап келишкенин, келечектин жакшы жашоосу эмгекте турганын башынан үйрөтүшкөн. Эмгекке байланыштуу ар кыл тажрыйбаларын ырларында,

чыгармаларында чагылдырып эмгектенүүгө маани берүүнү ырлар, жомоктор, макал-лакаптар менен жеткиришкен.

Элдик педагогикада кыз баланын тарбиясына өзгөчө карашкан. Кыз баланын тарбиясына үйдө эне кам көрүп, жаштайынан тарбиялаганга аракеттенген. Ал эми атасы кызына түздөн-түз тарбия берген эмес, энеси аркылуу башкарган. Кыз балага конок катары мамиле кылышкан. Ал бойго жетип бөлөк бирөөнүн бүлөсү болот деген ойдо аны сыйлашкан. Кыздарды тарбиялоодо элибиз өзгөчө мамиле жасашкан. Кыздын тарбиясына жалгыз эне, атасы гана кам көрбөстөн жалпы журт, эл кошо көз сала жүрүшкөнү "Кызга кырк үйдөн тыюу" деген элдик макалдан белгиленип турат. Кыздардын жакшы же жаман тарбиясына карата айтылган макалдарга кайрылсак: "Чөп жакшы чыкса жердин көркү, кыз жакшы чыкса элдин көркү", "Энесин көрүп кызын ал", "Уулду төрөйт, уятын кошо төрөбөйт, кызды төрөйт, кыялын кошо төрөбөйт", "Уул жакшысы урмат, кыз жакшысы кымбат", "Ушакчынын тили узун", "Сөз - бирөө, кулак - экөө", "Кымыздуу үйдө аякчы, кыздуу үйдө кыякчы" (1.218), "Кыздын кырк чачы улуу", "Кыздуу үйдө кыл жатпайт", "Эжелүү кызга эски тон". Алынган макалдардын мазмунунда көрүнүп тургандай, кыз баланын келечектеги ордун, анын эмгекчил, адептүү болушуна жол көрсөтүп тарбиялап турат.

Ал эми уул баланы тарбиялоодо да макалдар өзгөчө орунду ээлейт. Өз мекенин сүйгөн, патриот болууга карата тарбиялаган макалдар да айтылган. "Кылычынан кан тамганды, тилинен бал тамган жеңиптир", "Куш жаңылса торго түшөт, эр жаңылса колго түшөт", "Куру убададан курсак тойбойт", "Кылыч курал эмес, акыл курал", "Жигитке жетимиш өнөр аздык кылат", "Коёнду камыш өлтүрөт, жигитти намыс өлтүрөт", "Туулган жердин топурагы - алтын" деген макал-лакаптар аркылуу ата-бабаларыбыз Ата Мекенди сүйүүгө, эл жердин баркын билүүгө тарбиялап келишкен. Кыргыз эли эр жигиттин кайраттуу, башына кандай күн түшсө да сабырдуулук менен жеңүүгө жаштайынан тарбиялашкан. Жигитке карата өзгөчө мамиледе болушуп, Ата Мекенди коргоого, эл жерин урматтоого, патриоттуулук сезимин ойготуп, кичине кезинен намыстуу болууга, айткан сөзүнө бек болууга үйрөтүшкөн. Эр жигиттин үй-бүлөнүн эң негизги кыймылдаткыч күчү, табышкери, коргоочусу экенин жаштайынан үйрөтүшүп, жигит курагына жеткиче алар ал сапаттарга даяр болуп багыт алып барышкан. Болочок эр жигиттин жашоодогу милдеттери, аткаруучу жумуштары, келечектеги максаттары кичине кезинен алдын-ала белгилүү болуп айтылып келген. Ата-бабаларыбыз балдардын жаштайынан эр жүрөк, алдыга максатын коё билген, ошол эле учурда акылдуу, сабырдуу болуп чоңоюшуна өтө дилгирлик менен мамиле жасашып, эр жигитти бир эле үй-бүлө эмес бүтүндөй айыл сынга алып, балдарга кеп-кенешин беришип

тарбиялашкан. Бүтүндөй айыл кеп-кеңеш бергенде да айыл ичиндеги кадыры сиңген, акылман карыялар ушундай милдетти аткара алышкан. Эр жигит жетилип чоңойгондо мына ушундай эл ичинде кадыр-баркы бар, эл сыйлаган кадырлуу акылмандардан бата алышып, алдыга койгон максатына аттанышкан.

Жаңы өсүп келе жаткан балдардын бардыгында келечекке умтулуу сезимдери ойгонуп, курчап турган чөйрөдөгү, адамдардын бардык сапаттарын байкоого алышып, балалык жеке ой жүгүртүүлөрүн жүргүзүшөт. Балдардын келечек тууралуу туура ой жүгүртүп, багыт алышына өтө ыңгайлуу, кайталангыс шарттарды түзүп туруубуз зарыл. Түзүлгөн ыңгайлуу шарт жаш өспүрүмдөрдүн келечекке байланышкан ой-максаттарынын олуттуулугу чөйрөдөгү турмуш алкагынан чыгууга, турмушту түшүнүп-билип, туура багыт алып, өзүнүн ордун табууга умтулууну жаратат. Улуулар тарабынан жагдайга ылайык өз убагында айтылган макал-лакаптар балдардын туура тарбия алуусуна чоң салым кошоорун унутпашыбыз керек. Балдарды адептүүлүккө тарбиялоого карата айтылган макалдар: “Адептүүлүк – адамдын көркү”, “Абийиринди жашыңдан сакта”, “Адептүү алкыш алат, адепсиз каргыш алат”, “Кичүүнү ызаттаган улууну урматтайт”, “Ким ишенсе ушакка, өзү түшөт тузакка”. Алынган бул макалдардын мазмунунда көрүнүп тургандай балдардын жүрүм-турумуна таасир этүүчү таамай айтылган, тарбиялык маанидеги сөздөрдүн мааниси болочок балдарды жакшы болуп калыптанууга үндөйт. Сөздүн маани-мазмунун аңдап билип, айтылган ар бир сөзгө анализ жасап, учуруна ылайык сөз тапкан тапкыч, куйма кулак таланттуу адамдар эл ичинен суурулуп чыгып, жазуусу жок болсо да оозеки түрдө айтылып келип жеткен керемет асыл рухий мурас-

тарыбыздын бүгүнкү күнгө чейин көөнөрбөй келе жатканында элдик тарбиянын да канчалык деңгээлде орду чоң экенин белгилеп коюубуз зарыл. Ар бир айтылган сөздүн маанисине карап сүйлөөгө жаштайынан тарбиялап, сөздүн кадырына, жетүүгө, айтылган сөздүн кудуреттүүлүгүнө, анын күчүнө ишенүүгө, адамдын кийинки жашоосу ооздон чыккан ар бир сөзгө байланыштуу болоорун түшүндүрүшкөн.

Элдин маданий мурастарын сактай билүү, аларды турмушта туура колдонууга үйрөтүү бүгүнкү күндөгү педагогдордун негизги милдети деген жыйынтыкка келебиз. Жогорудагы макал-лакаптардын маанисине токтолуу менен, тарбиялоодо негизги каражат катары макал-лакаптардын орду чоң экендиги далиленет. Атам замандан бери эле турмуштук тажрыйбага ээ болгон акылман ата-бабаларыбыз кийинки урпактарына улууларды урматтоого, кичүүлөрдү ызаттоого үгүттөшүп, турмуштук тажрыйбаны өнүктүрүүнү улантып, жашоонун эстафетасы болгон рухий көрөңгөнү кийинкилерге баалуулук катары жеткирүүнү мурас кылып келишкен. Ата-бабадан калган элдик салттар, рухий баалуулуктар өткөн турмуш окуялардын, түрдүү кырдаалдардын, мамилелердин элесин чагылдырып турган кайталангыс кенч деп айтууга болот.

Адабияттар:

1. Кыргыздын кылым карыткан 1001 макал-лакабы. Түзгөн: С. Бекботоев. - Бишкек, 2010.
2. Макал-лакаптар (Эл өнөрү – элге сериянын 2-китеби). - Ош, 2000.
3. Рахимова М.Р., Панкова Т.В., Калдыбаева А.Т. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. - Бишкек, 2002.

Рецензент: д.пед.н., профессор Сакиева С.С.